

Od Porfirogenitovih “krštenih Srba” do Bošnjana: rat, granica, politički konflikti i dinamika etničkih identiteta u Bosni i Humskoj zemlji (X — XIV vijek)

VUK BAČANOVIĆ

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Rad analizira transformacije kolektivnih identiteta u Bosni, Srpskoj zemlji i Humskoj zemlji između X i XIV vijeka, polazeći od teze da su rat, politički konflikt i granični režimi presudni faktori u oblikovanju srednjovjekovnih oblika pripadnosti. Na osnovu franačkih, vizantijskih, papinskih i domaćih diplomatskih izvora pokazuje se da odrednice poput Srbin, Bošnjаниn, Sclavus, Vlah, natio i ethnos ne predstavljaju stabilne etničke kategorije, već političko-pravne označitelje nadležnosti, lojalnosti i teritorijalne organizacije. Posebno se razmatra pojava termina Bošnjаниn u XIV vijeku kao integrativne oznake podanika bosanske države, koja postepeno preuzima primat nad ranijim nazivom Srbin u diplomatskoj praksi, bez potpunog identitetskog diskontinuiteta. Ova promjena tumači se kao rezultat ratova, vazalnih prekompozicija i institucionalne potrebe za širim političkim okvirom pripadnosti. Zaključno, rad argumentuje da je identitet u srednjovjekovnoj Bosni bio dinamična kategorija oblikovana konfliktom i pravnom praksom, a ne statična etnička konstanta.

KLJUČNE RIJEČI: srednjovjekovna Bosna; Raška; Humska zemlja; Srbi; Bošnjani; etnički identitet; etnogeneza; natio; ethnos; diplomatika; povelje; pravna praksa; rat i granica

/

Polazeći od uvida da se “identitet” ne svodi na jednu, koherentnu oznaku već na čitav spektar društveno-institucionalnih uloga i samopercepcija koje se preklapaju ili čak međusobno proturječe, ovaj rad polazi od pretpostavke da su ratovi, prekidi mira i posljedične promjene granica među ključnim mehanizmima koji u srednjem vijeku proizvode i umnožavaju upravo takvu višeslojnost.¹ Drugim riječima: “etnička zbrka” na koju generalno nailazimo u srednjovjekovnim, pa i bosanskim dokumentima nije dijagnostička pogreška izvora nego rezultat historijske stvarnosti pograničnih društava, u kojima simboličke, pravne i fiskalne klasifikacije stanovništva mijenjaju značenje brže nego što to naša današnja, modernistička terminologija i svijest može pratiti. U ovoj perspektivi, termini na koje nailazimo u srednjovjekovnim dokumentima poput *gens*, *natio* i *populus* nisu samo etničke supstance, nego historijski promjenjive platforme kolektivnog djelovanja. Njihovo značenje zavisi od režima moći (ko je najjači i u mogućnosti da zavlada, ko sudi, ko ubire daće i, na kraju krajeva, ko i zbog kojih razloga vodi rat i predvodi u bitku), od ekonomije (nadziranja trgovačkih puteva, kome garantuje bezbjednost), te od ritma nasilja (kada i kako se prekidaju i obnavljaju kanali mobilnosti ljudi i dobara). Rat i granica pritom nisu tek kulise: oni su “laboratorije” u kojima se kategorizacije stanovništva testiraju, preimenuju, prepakuju i uvezuju u različite pravne prakse. Odnosno, kako je objasnio vizantolog Janis Sturaitis, koji se bavi i sociologijom i antropologijom srednjovjekovnog rata:

Uloga rata u oblikovanju i preoblikovanju različitih oblika državnosti i vizija zajedništva u srednjem vijeku tema je koja zaslužuje znatno više pažnje nego što ju je do sada dobila. U historijskoj sociologiji gotovo je opšte mjesto tvrdnja da kolektivne identifikacije, grupna solidarnost i unutrašnja homogenost nisu uzroci, već prije posljedice ratova i međugrupnog nasilja. Historijski izvori, međutim, pokazuju da

1 O ulozi rata u oblikovanju srednjovjekovnih identiteta vidi: Stouraitis, Yannis, ur. *War and Collective Identities in the Middle Ages: East, West, and Beyond*. Leeds: ARC Humanities Press, 2023.; Cooper, Kate i Conrad Leyser, ur. *Making Early Medieval Societies: Conflict and Belonging in the Latin West, 300 – 1200*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. O načinima kako pristupiti istoriji iz antropološkog ugla, pa tako i fenomenu rata i njegovom uticaju na identitete ljudskih bića: Reinhard, Wolfgang. *Geschichte als Anthropologie*. Herausgegeben von Peter Burschel unter Mitarbeit von Marie von Lüneburg. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2017.; Malešević, Siniša. “Introduction: War, Violence and the Social.” U: *The Sociology of War and Violence*, str. 1–14. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

uticaj rata na stabilnost, koheziju i kulturnu homogenizaciju različitih oblika zajednica – bilo da je riječ o etničkim ili nacionalnim grupama, kraljevinama, carstvima ili nacijama – može biti podjednako graditeljski i razarajući. To znači da, iako rat često podstiče diskurse kolektivnog razgraničenja i isticanja “drugosti”, oštreci tako granice između grupa i učvršćujući stereotipe, ipak se kolektivni identiteti ne mogu smatrati ni prirodnim, ni nužno automatskim ishodom rata.²

Polazimo od premise da su “etnička imena” u diplomatiki istovremeno pravne i političke kategorije – operativni označitelji nadležnosti, lojalnosti i mobilnosti – te da, kao takvi, ne mogu biti čitani kao puki opis “stvarnog” stanovništva bez obzira na kontekst. Analiza se oslanja na sačuvane bosanske i humske povelje i ugovore, kao i na relevantne dubrovačke kopijalne tradicije, pri čemu nas ponajprije zanimaju frekvencije i funkcije ključnih odrednica u samim formulama teksta (arenege, dispozicije, sankcije, koroboracije). Hronološko polazište čini najraniji sloj bosanske diplomatike: trgovačka povelja bana Kulina Dubrovniku (1189), u kojoj se vladar samoodređuje kao “Ban bosanski” u odnosu na “građane Dubrovnika”; potom slijede povelje bana Mateja Ninoslava (1232 — 1249), koje – u simetričnim klauzulama o sudskoj nadležnosti i obeštećenju – eksplicitno postavljaju relacije između “Srbina” (u Bosni) i “Vlaha” (Dubrovčanina u romanskom značenju). Na taj način se već u najstarijim bosanskim ispravama prepoznaje dvostruka matrica označavanja: (1) unutrašnja, kojom se konstituše političko-pravni kolektiv pod vlašću bana, i (2) spoljašnja, kojom se pravno artikulišu odnosi s “drugima” (Dubrovčani/Vlasi) kroz garantovane prolaze, sudove i naknade štete. Paralelni raški materijal (Nemanjine, kao i povelje njegovog sina, velikog župana i kasnijeg kralja Stefana Dubrovniku) pokazuje srodnu normativnu logiku, što nam omogućava komparativno čitanje zajedničkog jadransko-zaledinskog pravnog idioma. Metodološki, tekst kombinuje tri komplementarne ravni: (a) diplomatološko čitanje formula (gdje su etnonimi i topoetnonimi ugrađeni u dispozitive prava i dužnosti), (b) konceptualnu istoriju pojmova *natio/ethnos* u ranosrednjovjekovnim latinskim i vizantijskim narativima (Ajnhard, Porfirogenit, Kinam), i (v) antropologiju konflikta i granice kao okvira u kojem se političke zajednice

2 Stouraitis, Yannis, War and Peoplehood in the Middle Ages: An Introduction. U: *War and Collective Identities...*

preimenuju i redistribuiraju (tako da imenovanje označava ne samo porijeklo, već i status u režimu vlasti i razmjene). Posebno ćemo pratiti prijelaz od ranijih samoodrednica (“Srblijin”) ka sve češćoj upotrebi “Bošnjanim” u XIV vijeku, tumačeći ga kao strategiju političke integracije raznorodnih populacija i teritorija u uslovima ratova, vazalnih prekompozicija i crkveno-pravnih preuređenja. Ključna istraživačka pitanja su sljedeća: šta u datim kontekstima označavaju imena poput “Srblijin”, “Bošnjanim”, “Vlah”, “Humljanin” – da li prije svega etničku pripadnost, pravni status, teritorijalnu lojalnost ili kombinaciju navedenog? Kako se ta imena preklapaju s pridjevima (“bosanski”, “srpski”, “humski”) u konstruisanju prostornih i jurisdikcijskih cjelina? U kojoj mjeri se promjene u frekvenciji ovih označitelja podudaraju s prelomnim političkim događajima (vizantijsko-ugarski ratovi, širenje banovine, integracije humskih prostora, jačanje dubrovačkih trgovačkih privilegija)? I konačno, kako uporedni materijal (Ajnhardova *natio*, Kinamov ἔθνος) osvjetljava ranu fazu formiranja političko-etničkih zajednica na zapadnom Balkanu, uključujući Bosnu koju narativni izvori opisuju kao ἔθνος “razdvojeno od ostale Srbije”? Uvjereni smo da “zbrke” u izvorima nisu puka terminološka nedosljednost, nego tragovi namjerne pragmatičke upotrebe imena u upravljanju konfliktom, komunikacijom i pravdom. U tom smislu, uvodni pregled postavlja okvire za razradu prve istraživačke cjeline – perioda koji se otvara formulom “...ako vjeruje Vlah Srblijina...”, u kojem će se pokazati kako pravne klauzule o sudu, šteti i slobodi kretanja istovremeno mapiraju i transformišu jezik pripadnosti u srednjovjekovnoj Bosni i Humu.

/ Prvi period: “...ако вѣрѹє влахъ сръблѣна...”

Etnički i srodni identiteti koji se mogu pratiti na teritorijama što su u različitim razdobljima između X i XV vijeka obuhvatale političke okvire srednjovjekovne bosanske države, a koji su nam sačuvani u bosanskoj i humskoj diplomatiki, predstavljaju jedno od najpouzdanijih svjedočanstava o načinu na koji se unutar tog prostora oblikovala svijest o pripadnosti. Ovi izvori, ma koliko ograničeni u vremenu i prostoru, ne govore samo o pravnim odnosima, nego i o načinu na koji je vlast artikulisala vlastiti politički i kulturni identitet prema “drugom”, bilo da je riječ o susjednim zemljama, stranim trgovcima ili podanicima različitog porijekla. Posebno mjesto u tom kontekstu zauzimaju povelje

bana Kulina i Mateja Ninoslava, u kojima se po prvi put na jasno prepoznatljiv način javljaju formule koje spajaju pravni, etnički i simbolički poredak. U njima bosanska vlast ne samo da definiše nadležnost u sporovima između domaćih i stranih lica, nego i posredno utvrđuje vlastiti status kao političkog subjekta. Takvi tekstovi pokazuju da etničke oznake u bosanskoj diplomatiki nisu puka imena, već nosioci smisla te komunikacije: kroz njih se iskazuje ravnoteža između pravde i pripadnosti, te nagovještava ono što će tokom XIII i XIV vijeka postati trajna karakteristika bosanske političke kulture – samosvijest o vlastitoj različitosti unutar zajedničkog južnoslovenskog svijeta. Ban Kulin je u trgovačkoj povelji, koju izdaje Dubrovniku 1189. “Банъ Босньскн”, u odnosu na “граѣмаъ дѹБровѹамъ” to jest građane Dubrovnika, i to su njih jedini identitetski označitelji.³ Ono što je za našu temu naročito bitno jeste da Kulinova povelja afirmiše moć vladara da kontroliše vlastite “časnike” (ratničku elitu) i legitimise tu moć kao garanciju pravde i reda pred stranim, dubrovačkim partnerom, što u nemirnom srednjovjekovnom svijetu implicira da Bosna kao politički subjekt nije definisana samo na osnovu geografije, nego kao politička zajednica koja može, u okvirima svojih mogućnosti, garantovati mir, trgovinu i pravdu.

Sljedeća hronološki sačuvana bosanska povelja jest ona bana Mateja Ninoslava iz 1232. godine, dakle gotovo 43 godine kasnije, izdata dubrovačkom knezu Žanu Dandolu i dubrovačkoj opštini, koja nam daje nešto kompleksniju sliku bosanskih identitetskih struktura, kako o vlastitoj tako i o pripadnosti “drugih”. Ninoslav “Банъ Босньскн велнкн” se kune Dubrovčanima zakletvom “какомъ се є Банъ коуалнъ клєль” da Vlasi, odnosno dubrovački trgovci, tako nazvani zbog svog romanskog porijekla, “своБодно нхъ добнткъ тако како соу Ѹ Бана коуална ходнлн безъ все хаБе н зледн”, s tim da banov gramatik (pisar) Desoje dodaje i odredbu:

ако вѣроує срьБлннъ влаха да се прн прѣдъ кнеземъ ако
вѣрѹє влахъ срьБлнна да се прн прѣдъ Баномъ а нномѹ
влахѹ да не Бѹде нзма.⁴

To jest, u ponešto slobodnijem prevodu na moderni srpski jezik, a uz dodatna objašnjenja:

3 Miklosich, Franz. *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Viennae: Apud Guillelmum Braumüller, 1858., IV, 1–2

4 Isto, xxx, 24–25

Ako se Srbin (u Bosni, op. a.) sporječka s Vlahom, da se sudi pred knezom; a ako se Vlah sporječka sa Srbinom, da se sudi pred banom; i da u tome Vlah ne bude oštećen.

Dakle, radi se o regulisanju sudske nadležnosti u sporovima između domaćeg stanovništva (“Srbljin”) i dubrovačkih trgovaca (“Vlah” – u smislu roman-skog/dubrovačkog porijekla).⁵ Formula je simetrična i pokazuje nastojanje da se očuva pravna ravnoteža između stranaca i domaćih, odnosno između dvije različite jurisdikcije (dubrovačke i bosanske). Proširene slične formulacije pojavljuju se u još dvije Ninoslavljeve povelje – onoj od 22. marta 1240, u kojoj “БАНЪ БОСНЪСКИ ВЕЛНИКЪ” određuje da...

i... uopšte, ako se Srbin (iz Bosne, op. a.) sporječka sa Vlahom (Dubrovčaninom, op. a.), da se sudi pred knezom u Dubrovniku, te u tom slučaju Srbin plaća štetu; a ako se (u Bosni ili Dubrovniku) Vlah sporječka sa Srbinom, da se stvar sudi pred (bosanskim) banom, te u tom slučaju da Vlah plati štetu, a van tog slučaja da (u Bosni) Vlah (iz Dubrovnika) ili Srbin (iz Bosne, op. a.) ne plaća ništa...⁶

Identična odredba pojavljuje se i u povelji iz 1249⁷, s tim da u još jednoj povelji iz 1240. Ninoslav Dubrovčanima garantuje da “и ако се разратитѣ съ кралемъ съ рашкнмъ да васъ не дамъ съ всъмъ вашнмъ добнткомъ”, to jest – ako zarate sa raškim kraljem, da će ih braniti, kao i njihov dobitak. Ako se zadržimo na XIII vijeku, pogotovo na trgovačkim ugovorima, onda je jasno da bosanske i raške povelje donose vrlo slične formulacije. Tako u još ranijem razdoblju XIII vijeka “veli župan” raški Stefan Nemanja, baš kao i “ban veliki”, u sačuvanom latinskom prevodu svoje povelje Dubrovčanima, koja je izdata 27. septembra 1186. godine – dakle, još ranije nego povelje bana Ninoslava – kaže:

Videlicet ut omnia mala que retro tempore acta fuerunt inter Raguseos et Slavos pro lite de vineis, galeis, sagiteis, hominum, animalium, et omnium rerum ex utraque parte usque ad diem istum in pace remaneant, et numquam rememorentur omni

5 Vlaški identitet i njegove transformacije u kontekstu srednjovjekovnog Dubrovnika i zaleđa je kompleksna tema da bismo se njome bavili u ovom kratkom izlaganju. Tema je najbolje sumirana u: Pijović, Marko. *Vlasi u dubrovačkim spomenicima do 14. stoljeća*. Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji, Zagreb, 2018., <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:098432>

6 Miklosich, XXXV, 28–29

7 Isto, XXXIX., 32–33

tempore, salva tamen heriditate Raguseorum, quam antiquitus posderunt ex avis et proavis suis.

Naime, da svako zlo koje je u prošla vremena nastalo između Dubrovčana i Slovena – zbog sporova oko vinograda, lađa, strijela, ljudi, stoke i svake druge stvari s obje strane – od ovoga dana ostane u miru, i da se više nikada ne pominje, u sva vremena.

Kao i:

Item et Sclavi ut apud Ragusium sint salvi et nullum malum sit eis a Raguseis per terram aut per mare, et nullam captionem habeant sine iustitia. Et Sclavi de Chelmunia ut per civitatem ubi voluerint emant.

I još: da Sloveni budu bezbjedni u Dubrovniku i da im Dubrovčani ne čine nikakvo zlo, ni na kopnu ni na moru, i da niko od njih ne bude uhvaćen bez pravednog suda. A Slovenima iz Zahumlja da bude dopušteno da u gradu kupuju gdje god hoće.⁸

Ukratko, radi se o regulisanju sporova oko vinograda i svega ostalog što su preci Dubrovčana imali sa “Sclavi” – to jest o garanciji bezbjednosti kretanja, što se posebno odnosi na “Sclavi de Chelmunia”, u doslovnom prevodu Slovene Zahumlja, a u kontekstu terminologije dubrovačke latinske kancelarije – Srbe Zahumlja. To je više nego jasno u Zakletvi velikog župana Stefana Nemanjića Dubrovčanima, koja je sklopljena između 1214. i 1217. godine, i to na srpskom i latinskom jeziku, i u kojoj se pojavljuju sljedeće identitetske formulacije:

I da se Srbin ne spori sa Vlahom bez suda; a ako se dogodi kakva krivica između grada i moje zemlje, neka se postave sudije tamo gdje je zakon, pa neka sude i ispravljaju stvar. A da ne bude nasilja (odnosno: da niko ne uzima pravdu u svoje ruke).

tj. u latinskom prevodu:

Et ut Sclavus non apprehendat Raguseum sine iudico, sed si factum fuerit tunc et iudicent. Et ut non pressalia.

8 Ugovor velikog župana Stefana Nemanje i njegove braće sa Dubrovčanima. U: Порчић, Небојша. *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића*. Уредио Душан Т. Батаковић. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2017., 130., sa latinskog preveo V.B.

I da Sloven (Srbin, op. a.) ne uhvati Dubrovčanina bez suda,
nego ako se što dogodi, da se sudi po pravdi.⁹

Dakle, odredbe triju povelja velikog bana Ninoslava i velikog župana – do-
cnijeg kralja – Stefana Prvovjenčanog govore nam o istovjetnosti (srpske)
samoidentifikacije Bosne, Raške i Humske zemlje (barem kada je u pitanju
političko-feudalna elita), kao i o istovjetnosti identifikacije “drugoga”, u ovom
slučaju Dubrovčana kao Vlaha. U tom kontekstu posebno je interesantna
Ninoslavljeva klasifikacija nemanjićkih vladara kao “raških”, što može biti
indicija da bosanski vladar nije želio da im prepusti ekskluzivnost naziva-
nja srpskim vladarima; međutim, za takvu pretpostavku nemamo direktne
potvrde u izvornom materijalu. Ali, šta uopšte znače pojmovi Bosne, Hum-
ske zemlje i Dubrovnika – odnosno nazivi Dubrovčanin, *Sclavus*, “Rašanin”,
“raški”, “Srblijin” i “Vlah” – u kontekstu prilika na zapadnom Balkanu s kraja
XII i početka XIII vijeka? Uprkos iskušenju da ih primarno prepoznamo kao
instrumentalne i strogo kontekstualne kategorije koje se pojavljuju u pravnim
i političkim situacijama, ovi termini u okvirima svoga vremena nisu bili puki
administrativni markeri, nego obrasci pripadnosti koji stoje na međuprostoru
između pravne prakse i kolektivnog identiteta. Njihova funkcija u povelja-
ma i ugovorima kreće se između opisivanja sudske nadležnosti i očuvanja
tradicionalnih oblika zajedništva – onih koje Entoni Smit naziva “istorijskim
etnijskim”.¹⁰ u kojima se kulturoški označitelji (ime, zemlja, zakon, predanje)
pretvaraju u društveni kapital. Neprestani ratovi, komplikovani vazaliteti i
promjene granica u takvom kontekstu nekada zaista potpuno brišu identitete
koje nalazimo u određenom korpusu dokumenata, ali ih nekada i umnožavaju
i izoštravaju, odnosno vrše “prepakovanje” naslijeđene oznake u nove pravne
i političke odnose. Srednjovjekovna Bosna, Raška i Humska zemlja između X i
XIII vijeka stoga nisu suprotstavljene u smislu zasebnih srednjovjekovnih na-
cija, već kao tri međusobno povezane političko-etničke zajednice unutar istog
kulturnog areala, u kojem se imena i simboli prilagođavaju okolnostima moći.
Upravo u tom smislu, etničke odrednice u bosansko-humskom korpusu nisu
ni puka fikcija vlasti, ni začetnik moderne nacionalne svijesti, nego živi reper-
toar tradicijskih simbola koji u navedenom vremenskom razdoblju svjedoči o
trajnosti jezika pripadnosti u promjenjivom političkom pejzažu. Ta tradicija,

9 Zakletva velikog župana Stefana Nemanjića Dubrovčanima, isto, 134

10 Smith, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford; New York: Blackwell, 1986., 21 i dalje.

oblikovana na granici i u sukobu, predstavlja upravo ono što će u narednom odjeljku biti ispitano kroz istorijske izvještaje – od Ajnharda i Porfirogenita do Kinama – gdje se Bosna pojavljuje kao *ethnos* “razdvojen od ostale Srbije”: kao rana svjedočanska forma političkog konflikta kao generatora identitetske promjene.

/ Bosanci, ἔθνος razdvojen od “ostale Srbije”

Ono što se na početku ovog izlaganja mora konstatovati jeste da su malobrojni bosanski i raški dokumenti s kraja XII i početka XIII vijeka, a koje smo naveli, u potpunoj saglasnosti s prvim spomenom Bosne u *De administrando imperio* Konstantina VII Porfirogenita, koji na samom kraju 32. poglavlja svoga djela “O Srbima i zemlji koju sada nastanjuju”, nabrajajući spisak naseljenih gradova (*kastra oikumena*) Srbije, dodaje kratku rečenicu: “... καὶ εἰς τὸ χωρίον Βόσωνα, τὸ Κάτερρα καὶ τὸ Δεσνική”, odnosno:

U pokrštenoj Srbiji su naseljeni gradovi: Destinik (το Δεστινόκον), Černavusk, Međurečje (το Μεγυρέτους), Dresneik, Lesnik, Salines i u oblasti Bosne Kotor i Desnik.¹¹

U pogledu Humske zemlje, odnosno Zahumlja, Porfirogenit kaže:

Oni koji sada tamo žive u Zahumlju, Srbi su iz vremena onog arhonta koji je tražio zaštitu od cara Iraklija. Oni su nazvani Zahumljani po planini koja se zove Hum, i zaista u jeziku Slovena Zahumljani znači oni iza brda, jer se na ovom području nalazi veliko brdo s dva grada na njegovom vrhu, Bona i Hum, a iza tog brda teče rijeka nazvana Bona, što znači Dobra.¹²

Isto tako i za područje Travunije i Konavala:

Zemlja Travunjana i Konavljana je jedna. Stanovnici su potomci nekrštenih Srba, iz vremena onog arhonta (kneza) koji se odselio iz nekrštene Srbije i zatražio zaštitu cara Iraklija, sve do vremena Vlastimira, srpskog arhonta. Taj knez Vla-

11 Ферјанчић, Божићар. *Византиски извори за историју народа Југославије, том II*. Уредник Георгије Острогорски. Београд: Српска академија наука, Византолошки институт, 1959., 58

12 Isto, 60

stimir udao je svoju kćerku za Krajinu, sina Beloja, župana Travunije. U želji da ga učini plemenitijim, svoga zeta je darovao titulom arhonta i učinio ga samostalnim. Od njega se rodio Hvalimir, a od njega Čučimir. Arhonti Travunije su uvijek bili pod vlašću arhonta Srbije. Travunija na jeziku Slovena znači “utvrđeno mjesto”, i to zato što u toj zemlji ima mnogo utvrđenja. Ovoj zemlji Travuniji podređena je druga zemlja nazvana Konavlje. “Konavlje” na jeziku Slovena znači “teretna kola”, zbog toga što je zemlja ravna, pa oni sve svoje poslove obavljaju uz pomoć kola.¹³

Iz x vijeka potiču i zaključci Prvog splitskog sabora, na kojem su učestvovali hrvatski kralj, odnosno knez Tomislav, i humski knez Mihajlo Višević, kojega pominje i sam Porfirogenit, a u kojima se navodi da su episkopi Rimske crkve, prethodno obišavši dalmatinske gradove i susrevši se s hrvatskim i srpskim velikašima, pristigli u Split, gdje su se, sastavši se sa sudijama (tj. županima) i episkopima, održali čuveni sabor.¹⁴ Nešto ranije svjedočanstvo iz IX vijeka pruža Hronika franačkog hroničara Ajnharda, koja o pobunjenom knezu panonskih Slovena, Ljudevitu, kaže sljedeće:

Jedna vojska iz Italije bijaše poslata u Panoniju kako bi okončala rat protiv Ljudevita, a on, kako se vojska približavaše, napusti grad Sisak i potraži utočište kod Srba, naroda (*natio*), koji, kako kažu, vlada velikim dijelom Dalmacije; tamo je prijevarom ubio jednog od njihovih vođa koji ga primi i zavlada njegovim gradom. Potom je poslao svoje izaslanike carskoj vojsci i obećao da će se sam pojaviti pred imperatorom.¹⁵

Očigledno je da su u IX vijeku Srbi, odnosno Sorabi, Ajnhardu bili jedna od poznatijih onovremenih etničkih grupa, za koju je također znao da živi kako u

13 Isto, 61–63

14 Kostrenčić, Marko, ur. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Svezak I: Listine, godina 743–1100*. Sakupili i obradili Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1967., 30–39; *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I, ur. Franjo Rački (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1877), 31–33. “...peragratis Dalmatiae civitatibus et conventis Croatorum et Serborum proceribus ... Spalatum venerunt... (= “obišavši dalmatinske gradove i sastavši se s hrvatskim i srpskim velikašima ... dođoše u Split ...”).

15 Kurze, Fridericus, ur. *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalium. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1891., 22–23*

Polablju¹⁶, tako i da vlada u “velikom dijelu” teritorije koja je odgovarala granicama rimske provincije Dalmacije. Da je to tako, svjedoči i odrednica *natio*, koju Ajnhard dosljedno primjenjuje i na druge onovremene etničke grupe.¹⁷ T. Živković je u svojim istraživanjima istakao pojam koji nam mnogo govori o razumijevanju pojma *natio* kod ranosrednjovjekovnih autora. Ključna riječ za razumijevanje ko je sve i na koje načine nastanjivao velike dijelove provincije Dalmacije u Ajnhardovoj rečenici “*quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur*” jeste *obtinere*, koja znači držati, posjedovati, vladati.¹⁸ Ranosrednjovjekovno vladanje određene *natio* nad nekom teritorijom nužno nije značilo da ona čini cjelokupno stanovništvo date oblasti, baš kao što ni franačka vladavina nad Galijom od 486. godine nije podrazumijevala masovno naseljavanje Franaka, ili vladavina Bugara nad slovenskim plemenima jugoistočnog Balkana masovno naseljavanje Bugara. Istražujući fenomene ranosrednjovjekovnih *natio*, Hervig Volfam navodi više primjera različitih etnogenetskih procesa. Tako su u kraljevstvu sjeverno od Crnog mora, kojim je tokom velikog dijela IV stoljeća vladao Hermanerih, osim Ostrogota, obitavale i brojne finske etničke grupe, rani Sloveni i Anti, Heruli i Rosomoni, Alani, Sarmati, Esti i različita baltička plemena. U isto vrijeme, “zemlja Gota” u donjem Podunavlju, to jest *Gútthiuda*, obuhvatala je Tervinge (poznate i kao Vizigote), Taifale, Bastarne, manjine iz Male Azije,

- 16 U *Anales Regni Francorum*, Srbi odnosno Sorabi se pominju 7 puta, 5 puta kao sjevernoevropski, a dva puta kao dalmatinski “*natio*” (806, 816, 822, 826) a u *Vita Karoli Magni* dva puta, isključivo u nabranju sjevernih germanskih i slovenskih “*natio*”, Einhard, *Vita Karoli Magni = The Life of Charlemagne: The Latin Text with a New English Translation, Introduction, and Notes*, prev. i ur. Evelyn Scherabon Firchow i Edwin H. Zeydel (Coral Gables, FL: University of Miami Press, 1969), 66, 68
- 17 Npr. u slučaju kada se govori o predstavnicima raznih naroda u kontekstu Ljudevitove pobune: “*Erant ibi et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae, ducis Guduscanorum, et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant, simul et Liudewiti, ducis Pannoniae inferioris, qui res novas moliens Cadolaum comitem et marcae Foroiuliensis praefectum crudelitatis atque insolentiae accusare conabatur. Quibus ibi auditis atque dimissis imperator Aquasgrani ad hiemandum profectus est. Tamo su se, pored ostalih, našli i izaslanici različitih naroda: Abodrita, zatim Borne, kneza Gudusčana, kao i Timočana, koji su se nedavno odmetnuli od saveza s Bugarima i pribjegli našim granicama. Tu je bio i Ljudevit, knez Donje Panonije, koji je, nastojeći izazvati prevrat, pokušavao da optuži grofa Kadola i upravitelja furlanijske marke za okrutnost i drskost. Kada je car sve to saslušao i potom otpustio izaslanike, uputio se u *Annales Regni Francorum*, 150, sa latinskog preveo V. B.*
- 18 Živković, Tibor. “The Origin of the Royal Frankish Annalist’s Information about the Serbs in Dalmatia.” In *Homage to Academician Sima Ćirković*, uredio Srđan Rudić, 381–398. Belgrade: Institute for History (Istorijski institut), 2011.

bivše rimske koloniste, romanizovane dačko-karpatske, kao i iranske i raznovrsne sarmatske grupe.¹⁹ Kada je riječ o ranosrednjovjekovnim Srbima, Ajnhardovo svjedočanstvo predstavlja izuzetno dragocjen izvor za proučavanje najranijih faza formiranja srednjovjekovne srpske *natio*. Njegov podatak o postojanju više srpskih starješina – od kojih jednog Ljudevit ubija, vjerovatno nastojeći da se domogne vojne sile kojom bi obezbijedio oproštaj od cara Ludviga Pobožnog – ukazuje na postojanje više teritorijalnih jedinica pod upravom različitih vojnih poglavara. Ovi podaci, u sprezi s navodom Konstantina Porfirogenita da su “velikim dijelom Dalmacije” upravljali srpski starješine, odnosno “župani”, ne svjedoče samo o ranosrednjovjekovnom procesu srpske etnogeneze – čiji se početak, po pravilu, vezuje za vojnu elitu ili, kako kaže Volfam, “titularnu etniju” – nego pružaju i pouzdanu indiciju da je prvobitni bosanski vladar, bez obzira na to da li je u početku nosio titulu župana, kneza ili bana, pripadao upravo tom korpusu starješina. Ovaj zaključak ne potkrepljuje samo poznije svjedočanstvo bosanskog bana, nastalo približno četiri vijeka kasnije, koje ukazuje na trajni uticaj uprave srpskih starješina u Bosni, niti jedino spomen Bosne kao teritorije unutar Srbije, kao i Humske zemlje naseljene potomcima “nekrštenih Srba” kod Porfirogenita u X i Jovana Kinama u XII vijeku. Podjednako je značajan i Porfirogenitov opis srpsko-hrvatskog razgraničenja:

Od rijeke Cetine počinje zemlja Hrvatska (ή χώρα Χρωβατίας) i pruža se prema Primorju do granica Istre, do grada Labina (Αλβούνο); s brdske strane, u izvjesnoj mjeri, prostire se i dalje od provincije Istre, a prema Cetini i Livnu graniči se sa Srbijom. Zemlja Srbija (ή χώρα Σερβλίας) nalazi se ispred svih ostalih zemalja, sa sjevera se graniči s Hrvatskom, a sa juga s Bugarskom.²⁰

Podaci iz IX i X vijeka u potpunosti se poklapaju sa savremenim izvještajem vizantijskog hroničara Jovana Kinama iz XII vijeka, koji opisuje ugarsko-vizantijski rat, u kojem se navodi da

Srbi, dalmatinski narod (Σέρβιοι, εθνος Δαλματικών), pripremajući odmetništvo, porušiše tvrđavu Ras, i, još bitnije, da je vizantijska vojska, krenuvši

19 Wolfram, Herwig. *History of the Goths*. Translated by Thomas J. Dunlap. Berkeley: University of California Press, 1988., 3-5, 23-27, 245-247

20 *Византиски извори II*, 35-36

pred kraj ljeta, kada putevi za Srbiju (κατά την Σερβικήν) postaju najpovoljniji za vojsku koja napada... Kad stiže blizu Save (Σάου), odakle zaokrenu prema drugoj rijeci po imenu Drina (Δρυναν), koja izvire negdje odozgo i odvaja Bosnu od ostale Srbije (Βόσθναν της άλλης Σερβικής διαφεῖ). Bosna nije potčinjena arhižupanu Srba (εστί δε ἡ Βόσθνα ου τω Σερβίων ἀρχιζουπάνω και αὐτή εἰκουσα), nego narod u njoj ima poseban način života i upravljanja (ἀλλ' ἔθνος ἰδίᾳ παρὰ ταύτην και ζών και ἀρχόμενον).²¹

Prije nego što se upustimo u dalje razmatranje, potrebno je razjasniti dva ključna pojma koja se pojavljuju u ovim izvorima, a od neposrednog su značaja za naše ispitivanje. Prvi je Ajnhardov termin “natio”, koji koristi opisujući Srbe kod kojih je panonski knez Ljudevit potražio utočište – izraz koji u ovom kontekstu označava ranosrednjovjekovni oblik narodnosti ili političke zajednice. Drugi je Kinamov pojam “ethnos”, kojim on, u skladu s vizantijskom tradicijom, dva puta imenuje Srbe kao “ἔθνος Δαλματικών”, dok za Bosnu koristi formulu “ἔθνος ἰδίᾳ παρὰ ταύτην και ζών και ἀρχόμενον”, doslovno gramatički prevedeno: “...nego je narod (pleme) koji živi i upravlja se samostalno”. U kontekstu vizantijske terminologije *ethnos* može imati više značenja. Riječ ἔθνος može značiti: “narod” (u etničkom ili kulturnom smislu), “pleme” (u administrativnom/geografskom smislu, kao manja, samostalna zajednica), pokrajina s vlastitim uređenjem i knezom, dakle *politeia* u etničkom obliku.²² Kinam, dakle, doslovno kaže

- 21 Ferjančić, Božidar. *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom IV. Urednik Georgije Ostrogorski. Beograd: Srpska akademija nauka, Vizantološki institut, 1971, 27–28.; Svakako značajno izdanje Kinamovog djela jeste i *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, vol. XVI, ur. B. G. Niebuhr (Bonnae: Impensis E. Weberi, 1835), a koje sadrži i latinski prevod cjelokupnog djela, pa i pomenutog odlomka: “..ed ut ex Pannonia Dalmatis mitti auxiliares copias percepit, summo studio annexus est, ut traductis per regionem, Longomerem dictam, copiis, cum Pannonibus a dextra incidentibus Romani manus consererent. Cum ad Savum proxime pervenisset, ad aliud inde flumen deflexit, Drynam nomine, quod in superiori sese loco effundens Bossenam a reliqua Servia disternat. Bossena autem haud subest Archizupani imperio, sed vicina Serviis gens est quae et suos mores et suum agnoscit principem.”, 104.
- 22 U vizantijskoj upotrebi riječ *ethnos* mogla je označavati narod, pleme ili zajednicu koja posjeduje političku samostalnost; ona se nije ograničavala na zajednicu zasnovanu na zajedničkom porijeklu ili jeziku. Taj se pojam često koristio za polusamostalne pokrajine ili oblasti koje su imale sopstvene upravitelje. Drugim riječima, *ethnos* u vizantijskom kontekstu znači politički subjekt – ne nužno etnički. Kazhdan, Alexander, ur. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 2. Oxford: Oxford University Press, 1991. Ostrogorsky, Georg. *Geschichte des byzantinis-*

da je Bosna “samostalan narod/pleme” u odnosu na “ostalu Srpsku zemlju”, što implicira njenu odvojenost kao političke zajednice od države srpskog arhižupana. Nema sumnje da je ova posebnost proizlazila i iz bosanske direktne podložnosti Ugarskom kraljevstvu. Kralj Bela II je, na saboru u Ostrogonu, vjerovatno 1139. godine, dodijelio svome maloljetnom sinu Ladislavu “bosansko herceštvo” (*bosnensem ducatum*). Iako Ladislav, budući maloljetan, svakako nije upravljao Bosnom, iz izvornog materijala proizlazi da su to činili domaći banovi, pod vrhovnom vlašću Ugarske²³, što će ostati slučaj i nakon kratkotrajne vizantijske vladavine Bosnom poslije trijumfa cara Manojla Komnina. Treba napomenuti da Kinam bana Borića, potpuno u skladu sa svojim pozicioniranjem Bosne, naziva “egzarhom dalmatinske zemlje Bosne” (Βορίτζης ο Βόσθνης χώρας ἐξάρχων Δαλματικής), dok istovremeno na sličan način označava i budućeg ugarskog palatina Beloša (“Beše u narodu Dalmata neki čovjek, ne znam kako mu ono bi ime, brat mu beše Beloš” – Βέλοσις).²⁴ Istom vremenskom kontekstu pripada i svjedočanstvo Mihajla Anihijalskog, episkopa i docnijeg patrijarha, koji, hvaleći careve podvige, u skladu s Kinamovim podatkom o samostalnosti Bosne, navodi da su “i Hrvat i Bosanac upisani u tablice Romeja” (καί ὁ Χορβάτης καί Βοσναιοὶ τοῖς τῶν Ῥωμαίων ἐγγραφῆτωσαν ἄξοισιν). Isti autor dodatno kontekstualizuje položaj Bosanaca (Βοσναιοὶ) u okviru vizantijskog shvatanja srpskog etnosa, koji, u duhu arhaizacije etnonima, naziva “Dačanima”. On opisuje da je car Manojlo “prišao (μετέλθεν) zemljoradničkom i pastirskom Dačaninu i u potpunosti ga podložnim učinio”. U nastavku dodaje da je to “narod mnogobrojan i sa granicama nimalo usko povučenicim (εὐπερώρι, στον οὐμενον), zapljuskivan talasima dunavskim (προχοαῖς Ἰστριάσι) i rasprostranjen do Vumeljana (otprilike teritorija oko rijeke Cetine – prim. aut.) i zemlje ilirske (ἀχρὶ Βουμελίω)

chen Staates. München: C. H. Beck, 1963. Haldon, John. *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. Shepard, Jonathan. “Ethnicity and Culture in Byzantium.” U: *Byzantine Diplomacy*, uredili A. Cutler i A. Kazhdan, 63–65. Washington, D.C.: *Dumbarton Oaks*, 1992. Toynbee, Arnold J. *Constantine Porphyrogenitus and His World*. Oxford: Oxford University Press, 1973. U: *Kinnamos, John. Deeds of John i Manuel Comnenus*. Preveo: Charles M. Brand. New York: Columbia University Press, 1976., rečenica “...all’ *ethnos idia para tautēn kai zōn kai archomenon*” prevedena je kao: “Bosnia itself is not subject to the Serbs’ grand Zupan, but is a tribe which lives and is ruled separately.”, 84

23 Ђирковић, Сима. *Историја средњовековне босанске државе*. Београд: Српска књижевна задруга, 1964., 34

24 *Византијски извори IV*, 51, 28

και Ἰλλυριδος), dotičući obale Jadrana (Ἀδριου) i obitavajući kraj Jonskog mora (Ἰόνιον), narod prema dobročinitelju veoma nezahvalan, ne poznajući ni prijateljsku zahvalnost, niti do kraja iskazujući podložničku vjernost (την δουλικήν ὑπηρεσίαν)”. On dalje ističe da su ti ljudi “zavučeni po stijenama krševitim i podzemnim jamama skrivenim, razmiljujući se i skrivajući se po obližnjim šumama u slučaju nevolje, veoma spremni da zaborave naređenje, međusobno podvojeni vrletnim stijenama i visokim planinama”.²⁵ Takođe iz XII vijeka, to jest iz 1187. godine, potiče lateranska isprava pape Urbana III, kojom on potvrđuje položaj dubrovačkog nadbiskupa Tribuna, a koja ponovo ukazuje na povezanost Srbije i Bosne, kakvu uočavamo i u franačkim i vizantijskim izvorima:

Episkop Urban, najveći Božji sluga, predaje kanon časnom bratu Tribunu, episkopu dubrovačkom, i njegovim nasljednicima za sva vremena... Ti i tvoji nasljednici će, takođe, dobiti trajnu podršku, koju ovim izražavamo: ovo mjesto, na kom se nalazi gore pomenuta crkva sa svim što joj pripada, pripaja, prema pravu, tebi, Crkvo, sve susjedne parohije, naime oblast Zahumlje, oblast Srbije, koju čini Bosna (*regnum Servilie quod est Bosna*), zajedno s oblašću Travunije i s gradovima Kotorom, Budvom, Barom, Ljesom, Skadrom, Drivastom i Guduanensem, Polatensem, sa svim njihovim opatijama, crkvama i parohijama.²⁶

Sve ovo znači da politički konflikti, koji su u ovom razdoblju redovno prekrajali granice između Raške, Bosne i Huma, nisu samo proizvodili nove odnose moći, nego i nove oblike samopoimanja. Upravo u tim sukobima – između Vizantije i Ugarske, između arhižupana i lokalnih vlastelina, između zapadne i istočne crkve – oblikovala se svijest o “drugacijem” narodu, o *ἔθνος ἰδίᾳ παρά ταύτην και ζών και ἀρχόμενον*, narodu koji živi i upravlja se na svoj način. Tako se u bosanskom slučaju pred nama pojavljuje začetak jednog nejednoznačnog srednjovjekovnog identiteta, izvedenog ne iz etničke izolovanosti, nego iz istorijske iskustvenosti granice, otpora i postepenog simboličkog distanciranja od “ostale Srbije”. U tom smislu, Bosna XII vijeka nije tek teritorijalni ostatak srpske državnosti, već antropološki primjer načina na koji se predmoderne

²⁵ Isto i dalje.

²⁶ Urban III. papa potvrđuje prava crkve dubrovačke. Smičiklas, T., ur. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Sv. II, *Listine XII. vijeka (1101 — 1200)*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1904. 206

narodnosti oblikuju, između ostalog, u uslovima rata i nestabilnosti. Njen *gens* nastaje kao rezultat viševjekovnog prožimanja i razdvajanja – kao etnička zajednica koja svoje porijeklo prepoznaje u sličnom identitetskom nasljeđu kao i susjedne srpske zemlje, ali svoj identitet definiše upravo kroz razliku u iskustvu političke i simboličke nezavisnosti.

/ “Kada Bošnjani tereti Dubrovčanina...”

Svi Ajnhardovi podaci o Srbima, doduše, ne govore ništa neposredno o Bosni u IX vijeku, ali ne ostavljaju sumnju u činjenicu da su Srbi bili vladajuća *natio*, odnosno “titularna etnija” na širem području Dalmacije, te da je jedan od njihovih starješina, kako nam to svjedoče kasniji izvori, po svemu sudeći bio i vladar prvo-bitne Bosne – vjerovatno najprije s titulom kneza, a potom kao “ΒΑΝΥ ΒΟΣΝΥΣΚΗ ΒΕΛΗΚΗ” – koji u XII vijeku nastupa kao samostalan vladar u vazalnom odnosu prema Ugarskoj. Upravo u to vrijeme, prema Kinamovom pisanju, Bosna, za razliku od “ostale Srbije” (u doslovnom prevodu “ostale srpske”, u smislu “ostale srpske zemlje”), više nije pod vlašću arhižupana Srba, nego predstavlja “ἔθνος” – etnos, odnosno onaj dio srpskog etnosa koji u njoj živi ima poseban način života i upravljanja. U prilog rekonstrukciji ovog procesa, Kinam bosanskog bana Borića, koji je vladao prije Kulina, u maniru vizantijske arhaizacije balkanskih etnonima, naziva “egzarhom dalmatinske zemlje Bosne” (*Βορίτζης ο Βόσθνης χώρας ἐξάρχων Δαλματικής*), koji se u velikom vizantijsko-ugarskom ratu borio kao ugarski saveznik. Treba primijetiti da Kinam na sličan način opisuje i budućeg ugarskog palatina Beloša, srodnika srpskog arhižupana:

Beše u narodu Dalmata neki čovjek, ne znam kako mu ono bi ime, brat mu beše Beloš (*Βέλοσις*), a obojica behu viđene ličnosti kod Dalmata. Taj se oženi sestrinom arhižupana, i kad se desi da ostane, nikako ne bih umio reći na koji način, bez oba oka, povuče se u Peoniju.²⁷

Termin “Βοσηνικωνη – Βοσηνικωνε” za stanovnika Bosne, odnosno podanika bosanskih srednjovjekovnih vladara, javlja se relativno kasno u bosanskom diplomatskom materijalu sačuvanom u Dubrovačkom arhivu, i to prvi put u

27 Византијски извори IV, 28

poveljama bana Stjepana II Kotromanića Dubrovniku iz 1326²⁸, 1331²⁹ i 1332.³⁰ Prilikom najranijeg pominjanja pojavljuje se u dva oblika, tj. “ПРНСТАВН Н СВНДОЦН ДОБРН БОШНАНЕ Н ОУСОРАНЕ”, kojim se označava bosansko i usorsko plemstvo u vazalnom odnosu prema Stjepanu II, što se iste 1326. godine ponavlja i u obliku “ДОБРН БОШНЪНЕ”, a potom i kao opšta odrednica za banove podanike različitih staleža. Evo kako glasi ugovorna deklaracija bana Stjepana II iz 1332. godine, koja, u maniru prethodnih bosanskih vladara, uređuje odnose s Dubrovnikom:

Ako Dubrovčanin ima svađu sa svojim zemljakom u Bosni, gospodin ban da se u to ne miješa. Ako se, međutim, pozovu pred bana, onda neka gospodin ban presudi po pravdi. Ako Bošnjanim tuži Dubrovčanina za konja, a konj bude ukraden ili ubijen, a Dubrovčanin kaže: “Konj je moj, kupio sam ga, ali ne znam od koga”, onda neka ispriča od koga ga je kupio ili se zakune, pa će time biti očišćen od duga. Ako Bošnjanim bude kriv, a pobjegne iz Bosne s dugom, neka mu se ne prizna ni vjera ni zaštita od gospodina bana. Ako Bošnjanim uzme dubrovačku robu ili dobitak na povjerenje, a isprava (knjiga) o tome bude u Dubrovniku, onda, ako knez i sudije potvrde da je ta knjiga istinita i vjerodostojna, Bošnjanim je dužan da Dubrovčaninu plati.

Povelja Stjepana II predstavlja izuzetan primjer načina na koji se politička vlast u srednjovjekovnoj Bosni artikulisala kroz ritualizovanu pravdu i regulisanu razmjenu između različitih, ali susjednih društvenih korporacija. U njoj se jasno ogleda mehanizam konstrukcije bosanske političke zajednice kao “etnosa” koji se samoidentifikuje kroz kontrolu odnosa s drugima, a ne kroz unutrašnju homogenost. Međutim, pod kojim okolnostima je došlo do ove identitetske promjene – od Ninoslavljevih Srba do Bošnjana Stjepana II? Sima Ćirković, autor *Istorije srednjovekovne bosanske države* – do danas jedinog postojećeg i neprevaziđenog relevantnog udžbenika o istoriji srednjovjekovne Bosne i Huma, i svakako jedan od najzaslužnijih naučnika koji su svojim neumornim istraživanjem metodički i nepristrasno rasvijetljavali zamršeni svijet bosanskog

28 *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (GZM). Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, god. 18 (1906), br. 4, oktobar–decembar., 404–405

29 Isto, 408

30 Miklosich, LXXXV, 101

srednjovjekovlja – nerado se bavio historijom etniciteta, prije svega zbog teškoće da se izvorima jasno potkrijepe različite faze srednjovjekovnih etnogenetskih procesa. Pa ipak, ono što je dosljedno naglašavao jeste da je svako posmatranje etničke današnjice Bosne i Hercegovine iz perspektive srednjeg vijeka “u osnovi pogrešno postavljeno”. Na odnos odrednica Bošnjaniin – Srbliin osvrnuo se kratko u manjem radu o srednjovjekovnom etnicitetu, gdje piše:

Slučaj Bosne rječito govori o ulozi državnog okvira i djelovanju političkih integrativnih snaga. Pripadanje državi bosanskih banova (1377 — 1463. kraljeva) vodilo je nastanku novog imena ‘Bošnjaniin’, koje je potiskivalo stara plemenska imena Srba i Hrvata. “Bošnjaniin” su se zaokružili u svojoj individualnosti u skromnom okviru države banova XII — XIV stoljeća, ali nisu ostali na nju ograničeni, već su ispunili prostor zahvaćen granicama kraljevine. Međutim, s nestankom bosanske države, s ograničavanjem njenog imena u sistemu turskih administrativnih jedinica, ime Bošnjana nestalo je iz rubnih, kasno osvojenih krajeva.³¹

Ćirković je shvatao da “etnodruštveno ustrojstvo” u srednjem vijeku nije bila zadata konstanta, pogotovo kada ga, ne raspolažući izjašnjavanjem većine stanovništva, moramo iščitavati iz dokumenata elita, čiji politički interesi variraju, a s njima i konstrukcije i rekonstrukcije identiteta koje se, postupno, počinju reflektovati i na niže slojeve ranog i razvijenog feudalnog poretka – pa čak i prije njegovog konačnog oblikovanja. O tome koliko je identitet bio lako i brzo promjenjiv, svjedoči nam vizantijski izvor anonimnog autora iz VII vijeka *Čuda svetog Dimitrija (Miracula sancti Demetrii)*, u kojem je opisano odvođenje domicilnog stanovništva Ilirika, Dakije, Dardanije, Mezije, Prevalisa, Rodopa i Trakije u avarsko-slovensko ropstvo:

Cjelokupno stanovništvo (odvedoše) u zadunavski kraj prema Panoniji, kojoj je provinciji metropola nekad bio grad zvani Sirmijum (Σερμειον). Tamo, dakle, kako rekosmo, pomenuti Hagan nastani sav zarobljeni narod kao sebi potčinjene... Pošto je oko šezdeset i više godina prošlo otkako su

31 Ćirković, Sima M. “Srednjovjekovno razdoblje u tzv. etnogenezi balkanskih naroda.” U: Budak, Neven (ur.), *Etnogeneza Hrvata / Ethnogeny of the Croats*, 27–41. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.

njihove očeve varvari bili zarobili, oni su tamo postali čitav jedan novi narod i najveći broj njih zadobi slobodu.³²

Dakle, Ćirkoviću je bilo jasno da se na isti način na koji je stanovništvo nekadašnje rimske Dalmacije prepoznavalo srpskim imenom zbog vladavine srpskih kneževa, župana ili čak banova i njihovih družina – to jest one društvene elite koju savremena historiografija naziva “titularnom etnijom” – nad ovim teritorijama, moglo doći i do reverzibilnog ili sličnog procesa. Razlog za to mogao je biti interes bosanskih velikaša da isticanjem državnog okvira u šarolikom spektru feudalno-dinastičkih država razvijenoga srednjega vijeka povećaju vlastiti ugled i rang, pa čak i nakon osvajanja Humske zemlje u prvoj polovini XIV vijeka, koja je do tada bila sastavnim dijelom države Nemanjića. Naposljetku, u najstarijoj slovenskoj hronici – Nestorovoj *Povesti vremenih ljet* – postoji zanimljiv podatak o sklonosti Slovena da se nazivaju “imenima svojima od mjesta na kojima su se naselili” (“именами своими от мест, на которых сели”).³³ Ta se pojava može objasniti težnjom lokalne vlastele ka većoj samosvojnosti, ali i svjesnim, politički motivisanim mijenjanjem identiteta, ili pak prevlašću manjih lokalnih komponenti potčinjenih srpskoj titularnoj etniji, kojima je lokalno ime bilo bliže i prihvatljivije od srpskog. Međutim, u kojim okolnostima se to dogodilo? Hrvatski historičar M. Ančić primijetio je da se teritorija prvobitne Bosne – “planinsko područje između gornjeg i srednjeg porječja istoimene rijeke i Drine na istoku” – u XIV vijeku utopila “u mnogo širu političku tvorevinu pod vlašću vladara kome je ostala oznaka ‘bosanskog’ bana. U tim okolnostima pod vlašću dinastije našle su se nove populacije, kojima je srpska etnička oznaka očito bila strana, dok je istovremeno sa srpskim vladarima preko Drine postojao gotovo trajni odnos suprotnosti i neprijateljstva, kojem su svakako doprinosile i vjerske razlike, jer su Kotromanići bili i ostali katolici. Sve je to stvaralo pritisak na diskurs političkog središta.” Samo polazeći od takvih postavki moguće je, piše dalje Ančić, “objasniti kako je i zašto pojam ‘Srbliji’, kojim su u najstarijim ispravama bosanskih banova do sredine XIII stoljeća označavani njihovi podanici, ka-

32 *Византијски извори за историју народа Југославије. Том I.* Београд: Српска академија наука, Византолошки институт, 1955., 212

33 Лихачев, Д. С., и Б. А. Романов (прев.). *Повесть временных лет. Часть первая: Текст и перевод.* Под ред. В. П. Адринанов-Перец. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1950., 11

snije, u XIV stoljeću, zamijenjen izrazom ‘Bošnjani’.”³⁴ U tom kontekstu vrlo je zanimljiva jedna od povelja Stjepana II, ujedno i jedan od prvih bosanskih izvora u kojem se pominje odrednica “dobri Bošnjani” u smislu ljudi višeg staleža koji garantuju izvršenje obećanog:

U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Ja Sveti Grigorije, a imenom ban Stjepan, sin gospodina bana Stjepana, po milosti Božjoj gospodar svih zemalja bosanskih – i Soli, i Usore, i Donjih krajeva, i Humske zemlje – zajedno sa bratom svojim, knezom Vladislavom, držeći vlast po Božjem promislu, učinih i utvrdih ovo slovo: Pošto je napustio hrvatskog gospodara i Bapšiće, ja, iz svoje milosti, darovah knezu Vukoslavu, sinu kneza Hrvatina ključkoga, za njegovu vjernu službu dvije župe – Banjce i Vrbanju – od međe do međe, i u njima dva grada: Ključ i Kotor. Dadoh mu ih u baštinu i u nasljeđe, da ih drži on i njegovi potomci dovijeka, dokle god bude našega sjemena u Bosni i dok god knez Vukoslav bude vjeran našem domu.³⁵

Kao što je s pravom uočio Ančić, termin *Bošnjanim* stupa na istorijsku pozornicu i postepeno preuzima primat nad ranijom odrednicom *Srbim* upravo u kontekstu dinamičnih ratnih konflikata i socijalno-političkih preuređenja, kada jedan od bitnih hrvatskih velikaša, napustivši svoga seniora, pristupa bosanskom političkom prostoru – što upućuje na proces konstituisanja novog, inkluzivnijeg identitetskog okvira, u funkciji adaptacije državnog korpusa na izmijenjene geopolitičke i društvene okolnosti. Posmatrano iz antropološke perspektive konflikta i identitetskih promjena, proces u kojem je termin *Srbim* postepeno zamijenjen odrednicom *Bošnjanim* u XIV vijeku predstavlja složenu pojavu dinamične društvene transformacije, uslovljene ratnim, političkim i kulturnim potresima. Identitet se u srednjovjekovnoj Bosni nije oblikovao kao stabilna etnička konstanta, nego kao rezultat društvene interakcije i adaptacije na promijenjene uslove moći i pripadnosti. Upravo rat, kao intenzivirani oblik socijalnog kontakta i razgraničenja, djelovao je kao katalizator identitetskih preraspodjela – onih koje nisu nužno nastajale gubitkom starog imena, već transformacijom njegove društvene funkcije. Politički konflikti između Bosne i njenih susjeda,

34 Ančić Mladen, “Od zemlje do kraljevstva: Mjesto Bosne u strukturi Archiregnuma”, *Hercegovina* – 1 (26) – 2015, 46

35 Kao u nap. 29, 403

prije svega Ugarske i Srbije, stvorili su situaciju u kojoj je bilo nužno ponovo osmisliti simbolički poredak zajednice. Prihvatanjem novih teritorija, integracijom stanovništva različitog porijekla i vjere, te postepenim slabljenjem ličnih i plemenskih lojalnosti karakterističnih za rani feudalizam, bosanski vladari – od Kulina do Stjepana II – morali su artikulirati novi politički jezik zajedništva. Tu se, u antropološkom smislu, *Bošnjani* pojavljuju kao integrativna kategorija – društveno-politički identitet koji označava pripadnost jednom pravnom, kulturnom i teritorijalnom prostoru. U toj perspektivi, promjena odrednice *Srbini* u *Bošnjani* može se razumjeti kao proces simboličke adaptacije na nove oblike političkog života. Ratni sukobi i konflikti nisu samo rušili postojeće poretke, već su istovremeno proizvodili nove okvire zajedništva. U trenucima kada je staro, etničko ime bilo nedovoljno da obuhvati sve komponente nove državne cjeline, javila se potreba za imenom koje bi bilo dovoljno fleksibilno da integriše raznorodnost podanika unutar bosanske političke zajednice. Promjena etnonima tako dobija karakter strategije preživljavanja i socijalne kohezije: ona je odgovor na krizu smisla izazvanu čestim ratovima, preuređenjima vlasti i ukrštanjem kulturnih uticaja. Identitet *Bošnjani* nije nastao kao potpuno poricanje *Srbina*, već kao pokušaj da se iznad linija konflikta uspostavi novi model političke lojalnosti, ukorijenjen u državnoj pripadnosti, a ne u plemenskom ili konfesionalnom nasljeđu. Ranosrednjovjekovna Irska i Škotska također predstavljaju primjere ovakvog identitetskog razvoja. Tako kaselski iguman Kormak mac Kuilenain, kasniji kralj minijaturne irske države Manster, bilježi krajem IX vijeka sljedeću misao:

Budalasti narod Škotska, zaboravan u svome pamćenju istorije, hvališe se svojim nevjerovatnim ili potpuno bajkovitim djelima, budući da je bio potpuno nemaran kada je u pitanju posvećenost zapisivanju bilo kojeg svojeg dostignuća. Prema tome, predlažem da zapišem genealogije škotskoga naroda: prvo one ljudi iz Manstera, drugo onih iz Leinstera, treće ljudi iz Ui Nejlja i četvrto ljudi iz Konehta.³⁶

Gotovo svi latinski pisci od VII do X vijeka, bilo Irci ili stranci, pod izrazom *Scottorum gens*, odnosno “narod Škotska”, kao i pod pojmom *Scotia* (Škotska) u

36 Jaski, Bart “The Genealogical Section of the Psalter of Cashel.” *Peritia* 17 — 18 (2003 — 2004): 295–337.

značenju zemlje, ne misle ni na koga drugoga nego upravo na Irce i Irsku.³⁷ Uprkos različitim domaćim gelskim nazivima za domicilno stanovništvo i zemlju, među kojima se najviše isticao *Ériu* – po drevnoj keltskoj, odnosno gelskoj paganskoj boginji – iz kojeg proističe i gelska titula vrhovnog kralja Irske (*Robo rí hÉrenn*) – može se reći da je irska intelektualna elita, koja je pisala latinskim jezikom, u potpunosti prihvatila škotsku etničku oznaku za narod Irske, odnosno, u ukupnom zbiru, više naziva za jednu srodnu etničku grupu. Tako su za svoj *gens Scotorum* rani irski crkveni historičari kreirali čitavu mitologiju iza etničkog imena, pa je tako *Scotia* (Irska) u *Lebor Gabála Érenn* (tzv. *Knjizi invazija na Irsku*, nastaloj između X i XII vijeka) dobila ime po Skoti, kćerki egipatskog faraona, od koje, navodno, Geli vuku porijeklo.³⁸ Škotsko etničko ime zadržaje i irski osvajači Argila i Kaledonije, koja će najprije postati poznata pod neutralnim imenom Alba, a tek kasnije, po svom najdominantnijem irskom *gensu*, kao Škotska.³⁹

Zbog čega je irski primjer koristan za našu analizu etničkog pitanja Bosne i Humske zemlje u srednjem vijeku? Ne samo zato što ukazuje na identitetsku zamršenost sličnu onoj na Balkanu, već i u cijeloj Evropi, budući da je svaka identitetska zamršenost prirodno stanje srednjovjekovnog *gens*, *natio* ili *populus*. Drugim riječima, ako je moguće da jedna srodna etnička grupa, zbog različitih geografskih, socioekonomskih, političkih, religijskih i drugih razloga, barem u percepciji autora koji o njoj pišu – a samim tim i u percepciji intelektualne i vladarske elite – ima identitet Iraca, Škota ili stanovnika kraljevstva Albe, koji su međusobno duboko isprepleteni, zašto bi se identitetska ispre-

- 37 *Encyclopaedia Britannica*, s.v. “Scot”; Dauvit Broun, *Scottish Independence and the Idea of Britain: From the Picts to Alexander III* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007); Alex Woolf, *From Pictland to Alba, 789 — 1070* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007); Seán Duffy, ur., *Medieval Ireland: An Encyclopedia* (New York/London: Routledge, 2005), s.v. “Scoti/Scotia”; *Dictionary of Medieval Latin from Celtic Sources*, Royal Irish Academy. O ovome konsultovati i opširnije studije: Eleanor Hull, *Early Christian Ireland* (London: David Nutt; Dublin: M. H. Gill & Son, Ltd., 1905); T. M. Charles-Edwards, *The Early Mediaeval Gaelic Lawyer* (Cambridge: Department of Anglo-Saxon, Norse, and Celtic, University of Cambridge, 1999).
- 38 R. A. Stewart Macalister, *Lebor Gabála Érenn: The Book of the Taking of Ireland*, Part II (Dublin: Irish Texts Society, 1939), 39
- 39 Ewan Campbell, “Were the Scots Irish?,” *Antiquity* 75, no. 288 (2001): 285–292; Alex Woolf, *From Pictland to Alba, 789 — 1070* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007); Dauvit Broun, *Scottish Independence and the Idea of Britain: From the Picts to Alexander III* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007); John Bannerman, *Studies in the History of Dalriada* (Edinburgh: Scottish Academic Press, 1974); Bede, *Ecclesiastical History of the English People*, I.1.

pletеност имена Србије, Босне и Хумске земље морала тумачити искључиво као историја раздвајања, посебно када су у питању потпуно комплементарне и историјски истовремене одреднице као што су Бошњанин и Србин? Да је то тако, свјedoче малобројни, али битни извори који показују да одредница “Бошњанин” никada није имала функцију да потпуно потисне претходни идентитет. Стјепан II Котроманић у концепцији своје повеље издате Дубровчанима 1333. године, коју потписује као “сѢФАНЪ ПО МНОСТН БОЖНОН БАНЪ БОСНН Н УСОРН Н СОЛН Н ГОСПОДНЪ ХОМСКОН ЗЕМЛН”, наводи: “Н ЗАТО СТАВЛЮ НА ГОСПОДНЪ БАНЪ СѢФАНЪ СВОЮ ЗЛАТУ ПЕЧАТЬ ДА ЈЕ ВЕРОВАНО – СВАКИ ДА ЗНАЕТЬ Н ВДНН НСТННУ А ТОМУН СУ •Д• ПОВЕЛЛЕ --А--: ДВНЕ ЛАТННСЦН А ДВН СРПСЦНЕ – А СВЕ СУ ПЕЧАКЕНЕ ЗЛАТНЕМН ПЕЧАТН”, односно да су два примјерка повеље била на латинском, а два на српском језику, сва овјерена златним печатом⁴⁰, док је 1346. године папа Клемент VI поставио дуванског бискупа и препоручио га Стјепану II Котроманићу као рашком, то јест српском босанском владару: *In e. m. Clero et populo Civitatis et diocesis Deluncensis, Archiepiscopo Spalatensi et Stephano Bano principi Rasciensi (Bosniensi)*.⁴¹ Будући да се српски језик у дубровачким латинским преводима готово редовно преводи као *sclauonesco*, оправдано је претпоставити да се и детаљ из писма Стјепана II из 1347. године, у којем мoli папу и римску курију да у Босну пошаљу франјевачке мисионаре који су *slavice non ignaros* (вићне словенском језику), такође односи на српски језик.⁴² У том смислу, С. Ћирковић биће само djelimično у праву када закључује да је “развој посебне босанске државе водио... у правцу стварања осјећања poveзанosti и solidarnosti становништва у њеним оквирима” и да се временом “назив Бошњани за становнике босанске државе јавља далеко чеšће од српског имена и потискује га чак и у областима које су из састава српске државе размјерно касно ушле у склоп Босне”.⁴³ Босна XIV вијека заправо постаје лабораторија идентитетских прелома – мјесто гдје се језик припадности преображава у функцији политичке нужности, али никada у totalitetу. Ратови и међудржавни sukоби нису само разграђивали постојеће идентитете, него су – управо кроз кризу и потребу за новом кохе-

40 Miklosich, LXXXIX, 105

41 Augustinus Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia: maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*, tomus I: Ab Honorio PP. III usque ad Clementem PP. VI, 1216–1352 (Romae: Typis Vaticanis, 1859), 832

42 Ljubić, Šime. *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske, na poučavanje mladeži*. Rijeka: Riečki Emdidija Mohovića tiskarski Kamen zavod 1864., 443

43 Ћирковић, Историја средњовековне... 310

jom – omogućavali stvaranje novih, adaptivnijih oblika samoprepoznavanja. U tom smislu, prelaz od “Srbina” ka “Bošnjaniu” ne predstavlja rezultat strogog etničkog diskontinuiteta, već izraz istorijske fleksibilnosti jednog društvenog sloja koji je, poput drugih srednjovjekovnih ratničkih staleža, u neprestanim sukobima i preko linija konflikta iznova pronalazio sebe.

/ Zaključno razmatranje

Uvažavajući stanovište da su politički konflikt, rat i granica ključne antropološke “laboratorije” u kojima se proizvode, redefinišu i stratificiraju kolektivne pripadnosti, ova rasprava je pokazala da se imenovanja poput Srbin i Bošnjaniu ne mogu svesti na jedan esencijalistički etnički kod, već da djeluju kao situaciono uslovljeni instrumenti političkog poretka, pravne nadležnosti i socijalne kohezije. U tom okviru, “etnička imena” funkcionišu kao operativne kategorije upravljanja konfliktom (ko sudi, gdje se sudi, ko plaća štetu; ko uživa prolaz i zaštitu), isto koliko i kao narativni znaci samopripadnosti. Stoga je “zbrka” u izvorima manje simptom zabune, a više trag dinamične prenamjene označitelja u uslovima čestih presijecanja vojnih, ekonomskih, pravnih i sakralnih režima. Tragajući za metodologijom koja bi nam iz sociološkog i antropološkog ugla najbolje približila ove procese, Siniša Malešević je primijetio:

Da bi se razumjela promjenjiva priroda odnosa između rata i zajedništva kroz vrijeme, potrebno je izgraditi teorijski okvir koji će jasno razlikovati organizacione i ideološke strukture modernog i predmodernog svijeta, ali istovremeno prepoznati i elemente kontinuiteta koji se provlače kroz istoriju. Drugim riječima, moguće je pomiriti modernistički stav – da nacionalizam nije postojao prije modernog doba – s idejom da se nacionalizam postepeno razvio iz predmodernih spojeva između ratovanja i narodnosti. U sličnom duhu, može se prihvatiti etnosymbolistički pogled da je neophodno pratiti istorijske kontinuitete u oblikovanju velikih kolektiviteta, ali pritom isticati da ti kontinuiteti rijetko imaju kulturni karakter – već su prije svega oblikovani strukturalnom dinamikom organizovanog nasilja.⁴⁴

44 Malešević, Siniša. “War and Peoplehood Through Time: A Sociological *Longue Durée* Perspective”

U tom smislu, prelaz od Srbina ka Bošnjanimu u bosanskim izvorima XIV vijeka najubjedljiviji je kada se čita kroz prizmu antropologije konflikta: vojna mobilnost, vazalni prelazi, uključenje novih populacija i institucionalno “prevođenje” obaveza preko granice (ugovori, mirovne klauzule, garancije) generišu potrebu za inkluzivnijom, teritorijalno-političkom oznakom pripadnosti. Povelje kao rituali pravde – sa svojim formulama o sudu, kretanju, dugu i zaštiti – pokazuju da Bošnjanim postaje ime za politički kolektiv sposoban da apsorbuje raznolike lokalne i statusne grupe, bez brisanja njihovih dotadašnjih identifikacija, ali sa jasnim prioritetom državnog okvira nad plemenskim pamćenjem. Istovremeno, koncept “titularne etnije” pomaže da se razumije kontinuitet i prekid: vladarsko-vojnička jezgra (župani, kneževi, banovi) strukturiraju polje moći u kojem se imena cirkulišu, presložavaju i dobijaju različitu težinu u zavisnosti od režima vlasti i linije fronta. Kada se titular mijenja – bilo ratom, bilo dinastičkim transferom, bilo novim vazalstvom – mijenja se i politička profitabilnost određene samoidentifikacije. Otud Bošnjanim nije negiranje Srbina, već nadalje imenovanje koje u konfliktnoj pograničnoj ekonomiji znakova omogućava koheziju šireg političkog tijela. (Infografika 1)

Metodološki, to nas obavezuje na dvostruku pažnju: (1) da pravno-diplomatičke formule čitamo kao prakse kategorizacije (a ne kao čisto “etnografske” opise), i (2) da narativne predstave (*o natio, ethnos, populus*) situiramo u njihove konkretne režime nasilja, razmjene i vlasti. U toj ravni, Bosna, Srpska zemlja i Humska zemlja X — XIV vijeka nisu suprotstavljene “nacije”, već prepletene konfiguracije pripadnosti čiji se znakovi mijenjaju brže nego što ih moderna terminologija može stabilizovati. Drugim riječima, promjena etnonima od Srbina ka Bošnjanimu nije dokaz “etničkog prekida”, nego pokazatelj istorijske fleksibilnosti jedne pogranične zajednice koja, pritisnuta ratom i pregovorima, kodira jezik pripadnosti da bi održala poredak, legitimitet i mobilnost. Upravo u toj sposobnosti da iz konflikta izvlači nove oblike kolektivne identifikacije leži antropološka specifičnost srednjovjekovne Bosne – kao prostora gdje se politička imena i pravne formule pretvaraju u glavne generatore identitetske promjene.

ctive.” U: Stouraitis, Yannis, ur. *War and Collective Identities in the Middle Ages: East, West, and Beyond*. Leeds: ARC Humanities Press, 2023. Cooper, Kate, Conrad Leyser, ur. *Making Early Medieval Societies: Conflict and Belonging in the Latin West, 300–1200*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016., 22

Infografika 1

IX — X VIJEK

SRBI (natio / ethnos)
— vladajuća političko-vojna elita
— “drže veliki dio Dalmacije”
— Bosna i Hum u djelu Konstantina Porfirogenita
u istom etno-političkom obrascu

ime označava KO VLADA, ne ko sve živi

↓ granice se crtaju ratom

XII VIJEK

BOSNA kao έθνοσ “razdvojen od ostale Srbije”
— Drina kao politička granica
— Bosna nije pod arhižupanom Srba
— vazalstvo Ugarskoj

identitet = politička samostalnost

↓ trgovina + rat = pravne formule

XIII VIJEK

“SRBLJIN” u bosanskim poveljama
— domaći podanik bana
— suprotstavljen “Vlahu” (Dubrovčaninu)
— sud, šteta, zaštita, mobilnost

ime = operativna pravna kategorija

↓ širenje države + integracija teritorija

XIV VIJEK

“BOŠNJANIN”
— standardna ugovorna strana
— podanik bosanskog vladara
— integriše različite oblasti i staleže

ime = teritorijalno-politička lojalnost

VUK BAČANOVIĆ

From Porphyrogenitus' "Baptized Serbs" to the Bosnians: War, Borders, Political Conflict, and the Dynamics of Ethnic Identities in Bosnia and the Hum Region (10th — 14th Centuries)

This article examines the transformations of collective identities in Bosnia, Serbia, and the Hum region between the tenth and fourteenth centuries, advancing the thesis that warfare, political conflict, and border regimes were decisive factors in shaping medieval forms of belonging. Drawing on Frankish, Byzantine, papal, and local diplomatic sources, it demonstrates that designations such as *Srbin*, *Bošnjanim*, *Sclavus*, *Vlah*, *natio*, and *ethnos* did not denote stable ethnic categories, but rather functioned as political and legal markers of jurisdiction, loyalty, and territorial organization. Particular attention is devoted to the emergence of the term *Bošnjanim* in the fourteenth century as an integrative label for the subjects of the Bosnian state, which gradually assumed primacy over the earlier designation *Srbin* in diplomatic practice, without implying a complete rupture in identity. This shift is interpreted as the outcome of warfare, changes in vassalage, and institutional needs for a broader political framework of affiliation. The article concludes by arguing that identity in medieval Bosnia was a dynamic construct shaped by conflict and legal practice, rather than a static ethnic constant.

KEYWORDS: *medieval Bosnia; Serbia (Raška); the Hum region; Serbs; Bošnjani; ethnic identity; ethnogenesis; natio; ethnos; diplomatics; charters; legal practice; war and frontier*